

Eesti Vabariik, Eesti vabatriik ja *Ehstenreich*

Andres Dido „Sõjalaulu” kriitika

MART KULDKEPP

Andres Dido (ka Diidu, kuni 1870. aastani Tiido; 1855–1921) oli eesti literaat ja ajakirjanik, kellel oli silmapaistev roll XIX sajandi teise poole ja XX sajandi alguse rahvuslikus liikumises. 1882. aastal arreteeriti Dido väidetava riigivastase tegevuse eest ning ta istus kolm aastat eeluurimisvanglas. Vabanemise järel lahkus ta 1885. aastal Kaasanisse ning sealt omakorda 1888. aastal Eesti kaudu esmalt Genfi ja seejärel Pariisi, kus ta ka suri.

Eesti ajaloos ei ole Dido kindlasti unustatud isik. Mõni tema elukäiku ja poliitilist tegevust puudutav käsitlus ilmus juba sõdadevahelises Eestis (vt Kruusberg 1923; Päss 2000 [1937]); hilisematest uurimustest tuleb esile tõsta eeskätt kirjandusteadlase Meelik Kahu (1972, 1981) kahte põhjalikku artiklit ajakirjas Keel ja Kirjandus. Kirjastus Ilmamaa on väärtustanud Dido loomingut köitega „Eesti mõtteloo” sarjas (Dido 2006) ning 2005. aastal toimus viie ettekandega kõnekoosolek „Andres Dido 150”, mida toetas mitu tähtsat asutust, teiste seas Eesti välisministeerium (Didole pühendatud kõnekoosolek 2005).

„Sotsiaalrahvuslane” (Pusta 2010: 56) Dido on küllalt hästi tuntud aastatel 1905–1908 Pariisis ilmunud eestikeelse ajakirja Õigus toimetaja ja väljaandjana, kuigi lugenud on seda väljaannet vähesed. Dido kahtlemata kuulsaim ja tänapäevani loetuim teos on tema kodust ööl vastu 6. augustit 1882 läbiotsimise käigus konfiskeeritud sõjakas, justkui sakslastele kätte maksma ja Eesti riiki looma kutsuv luuletus „Sõjalaul” („Sõalaul”), mille originaalkäsikiri on säilinud Rahvusarhiivis Liivimaa kubermanguprokurööri arhiivifondis Dido uurimistoimiku kaante vahel (RA, EAA.451.1.971, l 142–143).

Selles artiklis keskendun „Sõjalaulu” ajaloolisele retseptsioonile ja omaaegsele kontekstile, mille uurimiseks kasutan tavapära ajaloolis-filoloogilist meetodit: lähilugemist, võrdlust teiste tekstidega ja retseptsioonikriitikat. Ühtlasi on siinkohal avaldatud uued transkriptsioonid luuletuse eestikeelsest käsikirjast ning selle kaasaegsest tõlkest saksa keelde.

„Sõjalaulu” retseptsioon

Läbiotsimise järel toimunud ülekuulamisel tunnistas Dido, et „Eesti sõjalaulu” on ta kirjutanud oma käega, kuid eitas, et on selle luuletuse autor: ta olevat selle kirjutanud kuskilt maha või kellegi etteütuse järgi, kuid täpsemalt ei mäletavat (Urgart 1935: 201). Politseid ega kohut see jutt ei veennud ning nagu märgib Kahu (1972:

545), pole Dido autorsuses tõesti erilist kahtlust. Dido tööd tekstiga tõendavad muu hulgas sellesse tehtud parandused. Sisu järgi otsustades oli luuletus kirjutatud läbiotsimisele eelnenud kuude jooksul, st pärast Carl Robert Jakobsoni surma sama aasta märtsis (Kahu 1972: 545).

Kirjanduslikult pole „Sõjalaul” kunagi erilist tähelepanu pälvinud. 1919. aasta ajalehes Postimees, kus luuletus esimest korda täies mahus avalikkuse ette toodi, märgiti, et see on tehtud „õige ebaluuleliselt ja mannetult” Johann Voldemar Jannseni tuntud laulu „Nüüd üles vene alamad ...” järgi (Seda ja teist 1919). Hilisema Dido-uurija Maks Päss (1955: 342) arvates jätsid luuletuse riimid soovida. Kahu (1972: 545) nimetab „Sõjalaulu” „kunstiliselt vähenõudlikuks” ning toob samuti välja, et umbes kaks kolmandikku tekstist on Jannseni 1860. aastal ilmunud truu-alamlike värsside teisendus ja ainult üks kolmandik Dido looming.

Siiski on eri aegadel ja rindejoone mõlemal poolel olnud ühel nõul, et sisult on luuletus väga huvitav. Juba 1882. aastal sandarmeeria koostatud nimekirjas Didolt ära võetud materjalide kohta seisab selge viitena teksti kriminaalsusele, et luuletuse „Eesti sõalaul” „eesmärk on sakslaste hävitamine eestlaste poolt doktor Veske kui Jakobsoni järglase juhatusel”¹ (RA, EAA.451.1.971, l 70; minu tõlge – M. K.; vt ka Kahu 1972: 545). Uurimise käigus Didole esitatud kahtlustused tuginesid seejärel suuresti just „Sõjalaulule”. Dido pidas ise luuletust oluliseks – sellele kui omaaegse süüasja tähtsale komponendile viidatakse 1919. aastal ajalehes Vaba Maa ilmunud artiklis, mis põhineb Eduard Laamani vestlusel Didoga Pariisis, ja seejuures tsiteeritakse luuletusest kahte esimest rida (Laaman 1919).

„Sõjalaulu” sisust on peale saksaviha leidnud sagedast äramärkimist selles esinevad üllatuslikud mõisted *Eesti riik* ja *Eesti vabatriik*. Ilmselt varaseim allikas, mis neile tähelepanu juhtis, on juba mainitud 1919. aasta novembrikuine Postimees, kus osutati, et luuletuses ilmneb Mihkel Veske suur mõju omaaegsele rahvuslikule liikumisele, kuid kõige huvitavam olevat see, et „Sõjalaulus” on kasutatud „esimest korda juba sellel surveajal, aastat 40 tagasi, Eesti Vabariigi nimetust, mis kinnivõetule muidugi raskeks patuks loeti” (Seda ja teist 1919).

1919. aasta Postimehe seletus, et Dido oli kasutanud Eesti Vabariigi nimetust ja saanud selle eest karistada, andis omakorda alust seisukohale, et Dido oli ette ennustanud Eesti iseseisvust. See arvamus oli levinud nii sõdadevahelise aja Eestis kui ka hiljem Välis-Eestis. Karl August Hindrey kirjutas 1921. aastal Dido nekroloogis, et „Andres Dido oli üks esimestest, kui mitte esimene, kes mõisteti „Eesti iseseisvus” sõnades avaldas”, kuid ta tegi seda ajal, mil „mõtte avaldamine oli nii hädaohtlik, eesmärk nii äraarvamata kaugel, et sel ütlemlisel muud tagajärge ei võinud olla kui end karistuse alla saata ja – aadet teistele, kaasaegsetele ja tulevastele põlvedele edasi anda” (Hindrey 2006 [1921]: 7–8). 1926. aastal kirjutati Sakalas, et Dido oli olnud „üks esimestest, kes meie iseseisvuse idee pärast tsaari ikke all kannatas” (Omapärane arvustaja 1926). 1955. aastal sedastas Päss, et just Dido oli esmakordselt sõnastanud ja kirjalikult fikseerinud Eesti riigi ja Eesti vabariigi mõisted. Sandarmi-valitsus ja sillakohus olid neid sõnu näinud õhutusena tsaaririigist lahkulöömiseks,

¹ „Стихи с надписью „Eesti sõalaul” (эстонская боевая песня), которые имеют целью уничтожение немцев эстонцами под командованием доктора Веске, как преемника Якобсона.”

monarhistliku riigikorra kukutamiseks ja vabariiklikuks separatsiooniks, mida kõike need Pässi arvates varjamatult olidki. (Päss 1955: 341–342)

Nõukogude ajal seda teemat lähemalt puudutada ei saanud ning Kahu (1972: 545) märkis „Sõjalaulu” kohta lihtsalt, et sellest õhkub varjamatut vihkamist saksa rõhujate vastu, kuid samal ajal „küllalt ootamatut enesekindlust ning võitlustahet” – eriti kui arvestada, et tekst oli loodud Jakobsoni surmale järgnenud perioodil, mida on peetud eesti rahvusliku liikumise madalhetkeks.²

Eesti taasiseseisvumise järel on Dido nimega kaasas käinud seesama prohvetlik iseseisvustemaatika. Selle sajandi alguses kirjutas Stockholmis ilmuvas Eesti Päevalehes Peep Pillak (2005a), et „Andres Dido võiks õigusega kanda tiitlit Eesti iseseisvuse isa” ja et „Sõjalaulus” olid „esimest korda kirja pandud mõisted „Eesti riik” ja „Eesti vabariik”, mis näitavad autori maailmavaatelist radikaalsust ja poliitiliste suundumuste erakordset ettenägelikkust” (vt ka Pillak 2005b). 2018. aastal tsiteeris Dido „Sõjalaulu” Eesti Vabariigi aastapäeva kõnes isegi peaminister Jüri Ratas (2018), kes andis mõista, et Dido oli olnud ilmselt üks paljudest oma aja inimestest, kelle peas „küdes [...] omariikluse unistus”, kuid esimene, kes kirjutas konkreetset Eesti Vabariigist ja pidi seetõttu kallilt kodumaalt lahkuma. Samasuguseid näiteid leidub teisigi.

„Sõjalaulu” trükiväljaanded

Tervikkujul on „Sõjalaulu” trükkis avaldatud korduvalt. Kõige täpsem, kõiki Dido käsikirja parandusi ja lisandusi sisaldav variant leidub Oskar Urgarti (1935: 200) artiklis „Eesti isamaaluule suhetest tõelisusega”.³ Teised varem ilmunud terviktekstid on järginud 1919. aasta Postimehes ilmunud varianti, mille kohta ajalehes teatati, et selle oli toimetusse toonud kunagine sillakohtu kirjutaja, kes oli luuletuse enda tarbeks ümber kirjutanud (Seda ja teist 1919).

Võib-olla selle vahepealse koopia süül on 1919. aasta tekst mitmeti problemaatiline. Esiteks on Postimehes luuletuse pealkiri ekslikult „Lõolaul”, teiseks puudub selle juures algkäsikirjale pliiatsiga lisatud pealkiri „Eesti sule sõda”. Võrreldes arhiivis säilinud algkäsikirjaga on tehtud muidki küsitavaid valikuid: eelistatud on Dido mahakriipsutatud tekstivarianti hiljem lisatule või siis erineb Postimehe redaktsioon käsikirjast täiesti.⁴ 4. reas on „piiravad” (*pro* „piinavad”), 12. reas esineb algkäsikirjas maha tõmmatud sõna „Kui” (*pro* „Need”), 13. reas „Siis” (*pro* „Sest”), 26. reas on eelistatud varianti „Kõik maksma nende vere süüd”. 22. värsirida on loetud ekslikult „Ja meie kõu [*pro* nui] neid uinutab”. Mis ehk kõige olulisem: 31. rea „ja Eesti vabatriigi peal” asemel seisab Postimehes ühemõtteliste suurtähtedega „Ja Eesti Vabariigi peal”. (Seda ja teist 1919)

² Jakobsoni surmale järgnenud aja kohta vt ka Karjahärm 2009: 162.

³ Selle artikli lisas avaldatud transkriptsioon erineb Urgarti omast vaid mõne korrigeeritud väiksema ebatäpsuse osas, kuid lubab ühtlasi käsikirja ilmet (nt mahatõmbamisi) tänapäeva trükitehnoloogiliste võimaluste juures paremini edasi anda.

⁴ Tekstiridade nummerdus on järgnevas antud eestikeelse algkäsikirja (ja artikli lisas avaldatud transkriptsiooni) põhjal.

Mati Grafi (1993: 37) raamatus „Eesti rahvusriik” avaldatud terviktekst (taas „Lõolaul”) on Postimehe omaga muus osas identne, kuid 22. värsirida esineb millegipärast veelgi ekslikumal kujul: „Ja meie kõu neid vihutab”. 2006. aastal „Eesti mõtteloo” kogumikus ilmunud tekst (Dido 2006 [1882]) eristub eelnevatest korrektse pealkirjaga „Sõjalaul”, kuid muus osas on see ikkagi seesama 1919. aasta tekst, muu hulgas reaga „ja Eesti Vabariigi peal”.

Huvitava näite teistsugusest lähenemisest pakub koduloolase Karl Veri (1980) Didot käsitlev artikkel, kus avaldatud „Sõjalaulu” katkend järgib ilmselt Urgarti transkriptsiooni. Seal esineb 31. rida originaaltruul kujul „Ja Eesti vabatriigi peal”. Seejuures märgib Veri, et Dido käsikirjalist luuletust „läbis vabariigi idee”. Tundub tõenäoline, et Veri ei soovinud siiski niimoodi „Eesti Vabariigi” ja „Eesti vabatriigi” võrdsustamisele vastu rääkida, vaid jättis sobiva võrdusmärgi tõmbamise lugeja hooleks, mis on 1980. aastate alguse kontekstis mõistetav.

Saksakeelne tõlge

„Sõjalaulu” eestikeelne autograaf pole selle luuletuse ainuke kaasaegne tekstiline tunnistaja. Kahu (1972: 545) on osutanud, et peale „Sõjalaulu” eestikeelse käsikirja leidub Dido uurimistoimikus luuletuse käsikirjaline tõlge saksa keelde. Hiljem pole sellele asjaolule tähelepanu pööratud, aga teadmata autorsusega kenas gooti kirjas saksakeelne proosatõlge „Ehsten Kriegslied” (RA, EAA.451.1.971, l 144–144p, vt ka siinse artikli lisa) aitab mõista eestikeelset „Sõjalaulu” ja selle retseptsiooni.

Saksakeelne tekst on abiks eestikeelse algupärandi raskesti loetavate tekstikohtade tõlgendamisel. Nii kinnitab tõlke 21. värsirida „Und unser Knüttel sie erschlägt”, et eestikeelse teksti 22. rida on tõenäoliselt ekslik korduvalt esitatud kujul „meie kõu neid uinutab”: *Knüttel* tähendab nuiat. Siiski on samas reas teinud vea ka saksakeelse tõlke autor, kuna eestikeelses käsikirjas seisab pigem „uinutab” kui „virutab” („erschlägt”). Meelega valesti lugemist pole seejuures põhjust eeldada, kuna just „uinutab” viitab otsesemalt surnuks löömisele ning toetaks seega ametivõimude ilmselt soovi Didole võimalikult radikaalseid vaateid omistada.

Sellest tendentsist annavad tunnistust teised saksakeelses tekstis kasutatud tõlkevasted. Näiteks on 19. rida „Kõik Eesti riigi va[e]nlased” tõlgitud „Und alle Feinde des Ehstenreichs” ning värsirea „Ja Eesti vabatriigi peal” vastena kasutatakse saksakeelses tõlkes kohmakat „Und auf der Ehsten befreites Reich” (‘eestlaste vabastatud riigi peal’).

Ilmselt pole juhus, et sõna *riik* on läbivalt tõlgitud sõnaga *Reich*, millel on saksa keeles ekspansiivsed ja imperiaalsed, suurriiklikud konnotatsioonid. Samal ajal on välditud teist võimalikku tõlkevastet *Staat*, mis esineb näiteks saksa sõna *Freistaat* (‘vabariik’) osisena ega viita tingimata täiesti iseseisvale riigile. Nii saab Dido „Eesti vabatriigist”, mis tänapäeva eestlaste jaoks seostub iseseisva Eesti Vabariigiga (sks *der estnische Freistaat, Republik Estland*), saksakeelses tõlkes hoopis mingisugune Suur-Eesti, mille on eestlased jõuga vabastanud.

Vabariiklus ja separatism

18. augustil 1882 kirja pandud sillakohtu süüdistuskokkuvõtte iseloomustab Dido poliitilisi kavatsusi järgmiselt: Didol kui eesti rahvuslaste esindajal on soov „[v]ene-lasi ainult nii kaua ära kasutada, kuni sakslastest lahti saadud, seejärel siin aga eesti või ka soome vaba riigi [*freies Reich*] poole püüelda” (RA, EAA.451.1.971, l 189; minu tõlge – M. K.).⁵ Kas selle süüdistuse võib õigeks lugeda? Dido prohvetlikkust rõhutada soovivale retseptsioonile oleks see küll meelepärane, kuid vältimaks anakronismi langemist tuleb olla ettevaatlik.

1905. aasta revolutsiooni ajal Eestis mitmel pool välja kuulutatud kohalikest „vabariikidest” kirjutades on Toomas Karjahärm rõhutanud vajadust silmas pidada, mida sõna *vabariik* toleaeegses eesti keeles tähendas: nimelt vabadust tsaari isevalitsuslikust võimust ja selle asendamist rahvavõimuga. Nii oli see mõiste lähedane demokraatia mõistele ning „demokraatliku vabariigi” kehtestamist nõuti mõlema 1905. aasta Eesti peamise vasakpoolse poliitilise jõu, sotsiaaldemokraatide-tsentralistide (ehk Vene Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei) ja sotsiaaldemokraatide-föderalistide (Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühenduse) programmides. Selge sõnaga nõuti vabariiki ka 1905. aasta novembri lõpus Tartus peetud radikaalse nn aulakoosoleku otsustes. (Karjahärm 2013: 24–25)

1905. aasta 9. detsembril Olevikus ilmunud lühikirjutises⁶ selgitas toleaeegsele eesti avalikkusele vabariigi mõistet ka Dido ise: vabariik olevat riik, „kus teatud õigused rahva kohta maksvaks on tunnistatud ja kus rahvas ise oma asemikkude läbi riiki valitseb (rahva-vabariik) või kus valitsus aristokraatide-klassi käes on (aristokraatline vabariik)” (Toimetuse kirjakast 1905). Nii on üsnagi selge, et „Sõjalaulus” pidas Dido *Eesti vabatriigi* all silmas eeskätt demokraatlikku põhikorda, milles on tagatud liberaalsed põhiõigused ja eesti rahvas on oma asemike kaudu võimu enda kätte võtnud.

1905. aastal maarahva seas peetud koosolekutel räägiti vabariigist pigem vähe, kuid aeg-ajalt tuli seda siiski ette ning mõnel pool kehtestati koguni kohalik vabariiklik võim. 31. oktoobril kuulutati omasuguste seas kuulsaim vabariik välja Udeva vallas Vaalis. Karjahärmi teada nõuti 20. novembril vabariigi kehtestamist ka Karula vallas, veidi hiljem rääkis vabariigist ja Venemaast lahkulöömisest Vao valla talupoeg Abram Piilberg ning 11. detsembril lauldi „Marseljeesi” ja nõuti vabariiki Raadi vallas. Salla vallas oli aga juba 1905. aasta jaanuarikuus levitatud lendlehte, milles kutsuti üles relvastatud võitlusele vabariigi kehtestamise eest. (Karjahärm 2013: 17–18)

Seda, mida vabariik pidanuks tähendama territoriaalses ja välispoliitilises mõttes, on tagantjärele raske kindlaks teha ja pole teada, kui täpselt olid selle läbi mõelnud revolutsionäärid ise. Siiski on selge, et vabariigi nõudmine ei tähendanud tingimata seda, et oleks nõutud Eesti iseseisvust (st terve eestlaste asuala poliitilist eraldumist

⁵ „Die 'Russen' nur so lange zu benutzen als die Deutschen fortgeschafft sind, dann aber ein ehstnisches, auch finnisches freies Reich hier zu anstreben.”

⁶ See on taasavaldatud „Eesti mõtteloo” Dido-köites (Dido 2006: 396), kus viidatakse (Dido 2006: 484) ekslikult 13. detsembri Olevikule.

Venemaast), rääkimata sellest, et oleks oodatud kohalike valdade riikliku iseseisvuse tunnustamist.

Samamoodi on eksitav omistada Didole ilma pikemata Eesti iseseisvuse nõudlemist. „Sõjalaulu” teksti põhjal ei ole võimalik kindlalt öelda, mida Dido 1882. aastal sellest mõttest oleks arvanud. Arvestades aga omaaegset konteksti, võib oletada, et tema *Eesti riik* ja *Eesti vabatriik* tähendanuks pigem tsaarivõimu kukutamist ja mingil kujul Eesti autonoomiat eestlaste etnograafilise asuala piires: seda, mis teostus 1917. aasta veebruarirevolutsiooni järel.

1905. aastal oli revolutsiooni vastaste jaoks olulisim küsimus, kas vabariigi nõudjad pidasid silmas uut riigikorda Vene riigi sees või sellest eraldiseisvalt. Viimane tõlgendusvõimalus oli neile seejuures selgelt meelepärasem, kuna see andis võimaluse süüdistada eestlasi separatismis. Baltisakslased ja venelased, kes soovisid ärgitada riigivõimu senisest otsustavamalt revolutsiooni vastu välja astuma, pidid ajalehtedes ja märgukirjades kujutama Baltimaades valitsevat olukorda Vene riigi keskvõimu jaoks võimalikult mustades toonides. Vabariikluse võrdsustamine rahvusliku separatismiga oli selleks käepärane propagandarelv. (Karjahärm 2013: 18–19)

Ilmselt teadlikust pahatahtlikkusest levitasid Vene ametivõimud ja baltisakslased 1905. aastal isegi sellist libauudist, nagu oleks kogu Balti krai iseseisvaks kuulutatud ja seetõttu tuleks sinna väed sisse viia, et maad sõjaga tagasi võita. Sagedamini püüti separatismi ilmingutena esitada uute vallavalitsuste või kohalike komiteede ja komisjonide valimisi, mis justkui pidanuks viima laiema iseseisvuseeni. Nii läksid käibe teated teiste hulgas Velise vabariigist, Puhja kihelkonnas ja Kavilda vallas välja kuulutatud vabariikidest ja isegi Abruksa saare vabariigist. Eesti presidendiks tituleeriti tsaari- ja mõisameelsetes ajalehtedes nii aulakoosoleku juhatajat Jaan Teemanti kui ka Vaali vabariigi üht juhtfiguuri Hans Anton Schulksi. Viimast nimetati mõnes saksakeelses allikas isegi Eestimaa kuningaks. (Karjahärm 2013: 18–19)

Esimesena toimetaski Dido „Sõjalaulu” osaliselt trükki 1905. aasta revolutsiooni üks verivaenlasi, baltisaksa publitsist Astaf von Transehe-Roseneck. 1906.–1907. aastal ilmunud kaheköitelises raamatus „Die lettische Revolution” esitas Transehe-Roseneck (1907: 39–40) süüdistusi mitme eestlase vastu, kes kandnuvat baltisakslaste peale nii suurt kättemaksuviha, et nad soodustasid 1880. aastatel keiserliku keskvõimu teostatavat venestuspoliitikat. Just selline inimene olnud 1882. aastal Balti kubermangudes venestusmeelset revisjoni tegema saadetud senaator Nikolai Manasseini sõprade⁷ usaldusmees Dido – seda tõendavat tema juurest läbiotsimisel leitud „Kriegslied der Esten” (Transehe-Rosenecki antud pealkiri). Viimast tsiteerib Transehe-Roseneck (1907: 40) järgmiselt:

Obwohl Jakobson uns durch den Tod entrissen ist
So lebt doch Dr Weske noch
Und niemand wird uns entrinnen
Denn Kalew ist vom Banne des Todes erwacht
Und alle Feinde des Estenreiches (!)

⁷ Transehe-Roseneck pidas silmas Johann Kölerit, kellega Dido tööpoolest läbi käis.

Sind gleich Spreu
 Wenn ihre Felder vom Feuer verzehrt werden
 Und unser Knüttel sie erschlägt ufw.

Transehe-Roseneck on viienda värsirea järele lisanud hüüumärgi eesmärgiga tõmmata lugeja tähelepanu šokeerivale mõistele *Estenreich*, peale selle on ta asendanud seitsmenda rea grammatilise artikli *die asesõnaga ihre* ('nende'). See muudab kirjutatu tähendust: nüüd on ühemõtteliselt juttu „nende” ehk baltisakslaste põldudest, mis põlevad, mitte aga eestikeelses käsikirjas esinevast ebamäärasest põllust, kus tuli põletab. Nõnda tegi Transehe-Roseneck Andres Didost hoopis 1905. aasta mõisate põletamise, mitte Eesti Vabariigi prohveti.

Püüded eesti rahvuslastele separatistlikke ideid omistada ei olnud üksnes 1905. aasta nähtus, vaid need ulatusid tagasi Jakobsoni ja Dido aktiivse poliitilise tegevuse aega XIX sajandi teisel poolel. Evald Blumfeldt (1980) on üksikasjalikult kirjeldanud, kuidas esmalt 1860. aastatel ja väga tagasihoidlikul kujul tekkinud ideed ühendada eestlaste etnograafiline asuala üheks administratiivüksuseks (kubermanguks) kritiseerisid baltisakslased kohe ägedalt ning süüdistasid eestlasi – eriti Jakobsoni – separatismis ja riikliku iseseisvuse poole püüdluses. 1874. aasta augustis lükkas Jakob Hurt kõnes Liivimaa kirikuõpetajate sinodile niisuguse süüdistuse ümber. (Blumfeldt 1980: 18–21)

Veelgi ägedamaks muutusid baltisakslaste rünnakud eesti rahvuslaste vastu pärast seda, kui sama idee viidi 19. juunil 1881 Jakobsoni algatusel ja väga truualamlikus vormis märgukirjaga äsja troonile asunud tsaar Aleksander III ette. Rigasche Zeitungis süüdistati seepeale eestlasi lubamatult poliitikaga tegelemises ja Liivimaa seadusliku maaesinduse (st rüütelkonna) funktsioonide usurpeerimises (Blumfeldt 1980: 23). Eraviisiliselt kirjutas Liivimaal resideeriv maanõunik Otto Moritz Arthur von Richter 15. juulil Liivimaa kubernerile, et riigi ümberjagamise soov olevat „esimene katse eestlaste unistuste teostamiseks, nende ühinemiseks „natsioonina”, tee ehitamiseks soome suguvendadega Soomemaal, eestlaste riigi (Esten-Reiches) tähe all” (tsit Blumfeldt 1980: 25). Nagu Blumfeldt (1980: 25) õigustatult märgib, olid seesugused väited meelevaldne katse kompromiteerida eesti rahvuslikke ja poliitilisi püüdlusi.

Suurem poleemika samal teemal läks lahti pärast Jakobsoni surma 1882. aasta märtsis. Alguse sai see Riia saksakeelsest ajalehest Zeitung für Stadt und Land, milles ilmunud Jakobsoni nekroloogis kirjeldati tema poliitilist tegevust ja sihte järgmiselt:

Tõeste, see oli aruldane mees, keda nad siin hauda kandsivad. Et üks seminari-õpilane, kes oma kitsast õpeasja-hariduse piiri enam ajalehtede kui teadusliste tööde uurimise läbi on laiendanud, tööle hakkab ühest seisusest ühte rahvast looma, Eesti talupoegadest Eesti rahvast sünnitama, Eesti rahvast Soome rahvaga ühte sulatama, sellega ühes suguvendasid kuni Moskva linna väravate alla ja kuni Urali mägedeni otsima ja kokku heitma, et terve põhja-Vene maa Volga jõest Valge mereni, Urali mägedest Soome laheni jälle vabade Soomlaste päralt oleks ja Soome zaari (keisri) käsu järele: „Hakka pääle” Peeterburi talvepaleest kõlaks – see on tõeste ettevõtmine, mis hullumeeleline ehk naeruline peaks näima, kui ettevõtja seda mitte suure külma

verega ja imekspanemise väärt õige arvamisega ei oleks täita püüdnud. [---] Selle juures ei ole ta [Jakobson] Sakslast milgi kombel ära tahtnud lükata ses õiges tundmises, et tema plaan ilma Sakslaseta mitte täide ei lähe, Sakslane aga pidi üksnes Soomlaste rahva ja tema politika läbi ära lõpma ja kuluma. [---] Kirjandus ja põllutöö, kasvatamise-teadus ja kirik, talupojad, kodanikud, preestrid, Venelased, kõik olivad tema käes üksnes abinõuiks suurele eesmärgile saada. (tsit Peenike aga kole teotus 1882: 1)

Eesti Postimees asus sellise „peenikese, aga koleda teotuse” peale Riia lehega vaidlema, eitades nii seda, et Jakobson oli väljendanud kuskil iseseisva riigi asutamise mõtet, kui ka (mitte eriti tõsiselt võetavalt) seda, et Eesti Kirjameeste Seltsis ja teistes seltsides üldse aeti mingit poliitikat. Punkt pandi omamoodi verbaalse käega-löömisena: „[---] ei ole meil tarvis selle üle pikemalt rääkida, sest meie oleme juba enne näidanud kuida Eesti rahvas õnnelik ja rahul on Vene valitsuse all ja kuida see väiksele rahvale mitte kasulik ei ole, kui tal oma riik on” (Peenike aga kole teotus 1882: 2; vt ka Urgart 1935: 195).

Kõige selle põhjal ei saa järeldada, et tolleaegsetel eesti rahvuslastel ei olnud üldse iseseisva riigi asutamise mõtet. Aga asjaolu, et neid sellistes mõtetes süüdistati, tekitas rahvuslaste seas ikka ainult vastuväiteid, mitte süüdistuse omaksvõttu. „Sõjalaulu” tõlgendus, mille kohaselt oli Didol samasugune ambitsioon nagu Jakobsonil venelasi ära kasutada, kuni sakslastest on vabanetud, seejärel aga püüelda eesti või ka soome vaba riigi (*freies Reich*) poole, asetub just sellesse omaaegsesse konteksti ning pole tõsiselt võetavam kui mõni kuu varasem Jakobsoni-vastane retoorika. Didole kaela määritud „Estenreich” kui idee on aga selgelt baltisakslaste, mitte eestlaste leiutis. Ehk peaks iseseisva Eesti riigi prohvetiks pidama seetõttu hoopis maanõunik von Richterit, ülal tsiteeritud Riia ajalehte või Dido asjaga tegelenud Tartu sillakohtunik von Siversit?

Kutse sulesõtta

Lõpuks tuleb juhtida tähelepanu Dido luuletuse teisele, hiljem lisatud, aga käsikirjas esimeseks paigutatud pealkirjale „Eesti sule sõda”, millest peale Oskar Urgarti on teised selle tekstiga tegelenud uurijad mööda vaadanud, sh teksti omaaegne saksa keelde tõlkija. See pealkiri on käsikirja mustandile kirjutatud küll pliiatsiga ja tõenäoliselt lisatud pärast luuletuse valmimist, kuid seda on teinud käekirja järgi otsustades siiski Dido ise. Lugeses seda pealkirja Dido kui autori kavatsuse väljendusena, muutub kogu teksti tähendus radikaalselt: sõdimisest, vemmeldamisest ja vehklemisest saab üleskutse salvamiseks sõnaga, võitlemiseks sulega ja löökideks argumentide abil. Ka Veskele kui pealikule järgnevad „Eesti väed” pole kujuteldava Eesti riigi sõjavägi, vaid teised Dido-sarnased rahvusliku liikumise tegelased.

Selline kutse „sulesõtta” vastandub sandarmeeria absurdsele järeldusele, et Dido oli tahtnud eestlasi saata Veske juhtimise all sakslasi hävitama, ning sobib kokku Jakobsoni, Veske ja Dido omaaegse ajakirjandusliku ja rahvalalgatusliku

tegevusega. „Sõjalaulu” kirjutamise ajend võis olla Jakobsoni surma järgne masendusmeeleolu, millega väsimatu Dido ei tahtnud leppida ning kutsus teisigi uutele tegudele, sest „priius läigib meie eel”.

Kokkuvõtteks

Jälgides „Sõjalaulu” retseptsioonis 1919. aastal alanud ja siiaamaani kestvat prohvetlikkuse rõhutamist, jääb vägisi mulje, et selle on tinginud omaaegne tendentslikkus, millega baltisakslased ja Vene ametivõimud püüdsid mõõdukate vaadetega eesti rahvuslasi tembeldada rahvuslikeks separatistideks ja Suur-Eesti-Soome impeeriumi poole püüdlejateks. See ei tähenda, et Dido poleks olnud riigi- ja provintsiaalvõimu seisukohalt ohtlik radikaal: demokraatliku riigikorra ja põhiõiguste nõudmine üheskoos sõjakalt saksavastase retoorikaga on piisav, et pidada teda omas ajas erakordselt käremeelseks eesti rahvuslaseks, kelle Jakobsoni traditsioone jätkavast tegevusest aimub juba neidsamu revolutsioonimeeleolusid, mis lahvatasid 1905. aastal.

Arusaam, et Didost sai 1882. aastal Eesti iseseisvusemõtte isa, on sellegipoolest enam kui kaheldav, kuna Eesti iseseisvust ei maini Dido kuski, vaid vastava kavatsuse omistas talle hoopis kohus. Luuletuses „Sõjalaul” mõistete *Eesti riik* ja *Eesti vabatriik* kasutamine pole seejuures piisav tõendusmaterjal sellise idee pooldamise kohta. Kindlasti tuleks aga lähemalt uurida Dido osa eesti aja- ja mõtteloos vabariikliku mõtte tutvustaja ning poliitilise aktivistina, kelle pärand õieti alles ootab teaduslikku avastamist.

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv (RA)

EAA.451.1.971. Дело по обвинению крестьянина А. Дидо и принадлежности к антиправительственному обществу и написании запрещенных сочинений.
[Andres Dido uurimistoimik.]

KIRJANDUS

- Blumfeldt, Evald 1980.** Ühest magistraal-ideest Eesti ühiskondliku mõtte ajaloos poolsajandil enne 1917. aasta veebruarirevolutsiooni. – Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat. *Annales Societatis Litterarum Estoniae in Svecia VIII*. 1977–1979. Toim Ervin Pütsep, Ants Anderson. Stockholm, lk 17–35.
- Dido, Andres 2006 [1882].** Sõjalaul. – A. Dido, Ajaloo kasust. Sotsialist kapitalismi koolis. (Eesti mõttelugu 70.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 15–16.
- Dido, Andres 2006.** Ajaloo kasust. Sotsialist kapitalismi koolis. (Eesti mõttelugu 70.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa.
- Didole pühendatud kõnekoosolek.** – Universitas Tartuensis 2. IX 2005, nr 26, lk 1.
- Graf, Mati 1993.** Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused. Ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastusgrupp.

- Hindrey, Karl August 2006 [1921].** Andres Dido matus. – Andres Dido, Ajaloo kasust. Sotsialist kapitalismi koolis. (Eesti mõttelugu 70.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 7–12.
- Kahu, Meelik 1972.** Ühest rahvusliku liikumise tegelasest. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 540–548.
- Kahu, Meelik 1981.** Andres Dido ajakiri „Õigus”. Lehekülg eesti ühiskondliku mõtte ajaloost. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 542–548; nr 10, lk 618–623.
- Karjahärm, Toomas 2009.** Eesti rahvusliku liikumise mudelid uusimas historiograafias. – Acta Historica Tallinnensia, nr 14, lk 146–171. <https://doi.org/10.3176/hist.2009.1.06>
- Karjahärm, Toomas 2013.** 1905. aasta Eestis. Massiliikumine ja vägivald maal. Tallinn: Argo.
- Kruusberg, August 1923.** Eesti rahvusliku liikumisaja tumedad momendid. – Revisjoni tulekul. Mälestused ja kirjad. (Eesti ajaloo arhiiv 3.) Toim A. Kruusberg. Tartu: Odamees, Carl Sarap, lk 5–36.
- Laaman, Eduard 1919.** Andres Tiido. (Üks ärkamiseaja emigrant). – Vaba Maa 2. VI, nr 112, lk 2.
- Omapärane arvustaja.** – Sakala 20. XI 1926, nr 141, lk 1.
- Peenike aga kole teotus.** – Eesti Postimees 7. IV 1882, nr 15, lk 1–2.
- Pillak, Peep 2005a.** Eesti iseseisvuse isa Andres Dido 150. – Eesti Päevaleht. Estniska Dagbladet 15. IX, nr 36, lk 6.
- Pillak, Peep 2005b.** Andres Dido – Eesti iseseisvuse isa sünnist möödus 150 aastat. – Eesti Päevaleht 5. IX, lk 14–15.
- Pusta, Kaarel Robert 2010.** Kehra metsast maailma. Saadiku päevik. Kirjad kinnisest majast. (Eesti mälu 37.) Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia.
- Päss, Maks 2000 [1937].** Läänlus Eesti ühiskondliku mõtte liikumises. – Akadeemia, nr 7, lk 1387–1391.
- Päss, Maks 1955.** Andres Dido. – Tulimuld, nr 6, lk 340–349.
- Ratas, Jüri 2018.** Peaminister Jüri Ratase kõne Eesti Vabariigi 100. sünnipäeva eel Tartus, 22.02.18. Vabariigi Valitsuse veebileht, 22. II. <https://www.valitsus.ee/uudised/peaminister-juri-ratase-kone-estti-vabariigi-100-sunnipaeva-eel-tartus-220218>
- Seda ja teist. Kus kõneldi esimest korda Eesti Vabariigist?** – Postimees 29. XI 1919, nr 264, lk 2.
- Toimetuse kirjakast.** – Olevik 9. XII 1905, nr 94, lk 1503.
- Transehe-Roseneck, Astaf von 1907.** Die Lettische Revolution. II kd. Die Sozialdemokratie. Die Katastrophe. Berlin: Georg Reimer.
- Urgart, Oskar 1935.** Eesti romantilise isamaaluule suhetest tõelisusega. – Raamatu osa Eesti arengus. Toim Daniel Palgi. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 184–204.
- Veri, Karl 1980.** Andres Dido – rahvusliku liikumise tegelasi. – Kommunist 4. IX, nr 104, lk 3.

Mart Kuldkepp (sünd 1983), PhD, Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor University College's Londonis (Gower Street, London WC1E 6BT), m.kuldkepp@ucl.ac.uk

Lisa.

„Sõjalaulu“ eestikeelse käsikirja transkriptsioon

1 Eesti sule sõda⁸

2 Eesti sõalaul

3 Nüid üles Eesti mehed kõik

4 Sest Sakslased meid piinavad;⁹

5 Kes Eesti pinnal elavad,

6 Need antku vahvast' vemmalt nüid!

7 Sest igal Eesti alamal

8 Kuis teada igal kaugel maal,

9 Ei ole hirmsam [raskem]¹⁰ olnud veel

10 Kui Saksa raska piitsa [piina] all.

11 Priius, auu ja Eestimaa,

12 ~~Kui~~¹¹ Need kutsuvad meid sõdima

13 Siis Sest askkem ette¹² [~~tõuskem üles~~] rõõmuga [vehklegem kõik]

14 Hurraa, hurra, hurraa

15 Ehk Jakobson meil surnud küll, [küll ... meil]¹³

16 Siis Dr. Veske elab veel.¹⁴

17 ~~Kui~~ Ei pease keegi meie käest

18 Sest, Kalev ärkand [tõusnud] surma väest.

19 Kõik Eesti riigi ~~alama~~ vanlased

20 On haganate sarnased,

21 Kui põllul tuli põletab

22 Ja meie nui neid uinutab

23 Priius, auu ja Eestimaa! etc

24 Käib V. eel ja näitab teed,

25 Siis julgest' järel Eesti väed.

⁸ Esimene rida on ilmselt hiljem pliiatsiga juurde kirjutatud, kuid siiski Dido käekirjas. Ülejäänud tekst on kirjutatud sule ja tindiga.

⁹ Käsikirjas kasutatud *w* asemel on siinses transkriptsioonis läbivalt kasutusel *v*.

¹⁰ Nurksulgudes on antud värsiridade vahele juurde kirjutatud sõnad.

¹¹ Transkriptsioonis maha tõmmatud sõnad on maha tõmmatud ka käsikirjas.

¹² Sõnad „askkem ette“ on maha tõmmatud, siis aga taastatud.

¹³ Originaalile tehtud paranduses on sõnajärge muudetud, seejärel parandus maha tõmmatud.

¹⁴ Read 15–16 on originaalis ametivõimud punase pliiatsiga alla jooninud.

26 Kõik peastma¹⁵ oma [maksma nende] vere süid' [Isa maad]
 27 Sest pi Eestimaa on meie hüid.
 28 Nüid orja unest ärkame
 29 Ja ühes sõtta tõttame
 30 Sest priius läigib meie eel
 31 Ja Eesti vabatriigi¹⁶ peal.

 32 Priius, auu ja Eestimaa
 33 Need kutsuvad meid sõdima,
 34 Sest astkem ette p rõõmuga¹⁷
 35 Hurraah, hurraa, hurraa.

„Sõjalaulu” saksakeelse käsikirja transkriptsioon¹⁸

1 Ehsten Kriegslied

2 Jetzt auf Ihr Ehstenmänner all'
 3 Denn die Deutschen quälen uns,
 4 Wer im Ehstenlande wohnt,
 5 Der gebe tapfer Hiebe jetzt
 6 Denn nie hat ein niederer Ehste
 7 Wie in jedem fernen Lande bekannt
 8 Es schrecklicher (schwerer) gehabt
 9 Als unter den Deutschen schwerer Peitsche (Joch).

10 Freiheit, Ehre und Esthenland,
 11 Die reisen uns zum Kampf (fechten wir alle)
 12 Drum treten wir mit Freuden an
 13 Hurrah! Hurrah! Hurrah!

14 Obwohl Jakobson uns durch den Tod entrissen
 15 So lebt doch Dr. Weske noch
 16 Und niemand wird uns entrinnen
 17 Denn Kalew ist vom Bann des Todes erwacht (erstanden)
 18 Und alle Feinde des Ehstenreichs
 19 Sind gleich Spreu
 20 Wenn die Felder vom Feuer verzehrt werden
 21 Und unser Knüttel sie erschlägt

¹⁵ Sõna „peastma” on maha tõmmatud, siis aga taastatud.

¹⁶ Sellele sõnale on ametivõimud tõmmanud alla kahekordse punase joone.

¹⁷ Ridadele 33–34 on ametivõimud tõmmanud alla punase joone.

¹⁸ Minu tänu kuulub Reet Benderile ja Marju Luts-Sootakile, kes aitasid mul mõne raskemini loetava sõna tekstist välja lugeda.

22 Freiheit, Ehre und Esthenland,
 23 Die reisen uns zum Kampf
 24 Drum treten wir mit Freuden an
 25 Hurrah! Hurrah! Hurrah!

26 Schreitet W. voran und zeigt uns den Weg
 27 Dann muthig nach Ihr Ehsten-Streiter
 28 Zur bezahlen ihre Blutschuld
 29 (Zu befreien unser Vaterland)
 30 Denn das Ehstenland ist unser Hort
 31 Jetzt erwachen wir vom Schlaf der Knechtschaft
 32 Und vereint eilen wir zum Kampf
 33 Denn die Freiheit leuchtet uns voran
 34 Und auf der Ehsten befreites Reich.

35 Freiheit, Ehre und Esthenland,
 36 Die reisen uns zum Kampf
 37 Drum treten wir mit Freuden an!
 38 Hurrah! Hurrah! Hurrah!

The Republic of Estonia, the free state of Estonia, and Ehstenreich: A critique of Andres Dido's *Sõjaulaul*

Keywords: Estonian nationalism, Andres Dido, *Sõjaulaul* ("War Song"), historical reception, Baltic German propaganda

This article critically examines Andres Dido's poem *Sõjaulaul* ("War Song") within its historical and literary context. Andres Dido (1855–1921) was an Estonian writer and journalist who participated in the radical wing of the 19th century Estonian national movement. He was arrested in 1882 for alleged anti-government actions, imprisoned for three years, and later lived in exile in Geneva and Paris. Dido's poem *Sõjaulaul*, confiscated during a house search in 1882, was an incendiary text calling for revenge against the Baltic Germans for past injustices and advocating for some form of Estonian self-determination.

Although literary critics have described the poem as derivative and artistically weak, its political implications have drawn significant interest. In particular, Dido's use of the terms *Eesti riik* (Estonian state) and *Eesti vabatriik* (Estonian free state) has in later reception been interpreted as an early reference to Estonian independence. Through an examination of Dido's original manuscript and its contemporary German translation (transcriptions of both are provided), this article traces the poem's reception over time. While it has been retrospectively framed as a prophecy of Estonian independence, its original intent was less clear. The poem's radicalism made it

useful as evidence in Dido's trial, but the idea that he advocated for Estonian separatism (rather than autonomy) was likely a construct of Baltic German authorities seeking to discredit him and other Estonian nationalists.

■ **Mart Kuldkepp** (b. 1983), PhD, University College London, Professor of Estonian and Nordic History (Gower Street, London WC1E 6BT), m.kuldkepp@ucl.ac.uk